

Marija Pirjevec

LUIGI SALVINI (1911–1957): ZIMZELEN IN ROŽMARIN

(Ob štiridesetletnici njegove smrti)

V prikazu pomembnejših slovenističnih del v italijanščini je Enrico Damiani zapisal, da je poznavanje slovenskega naroda, njegove zgodovine, kulture in duhovnih vrednot v Italiji zelo pomanjkljivo, omejeno in pogostoma napačno.¹ V tem treznem obračunu, objavljenem v Slavistični reviji leta 1950, se italijanski slavist ni motil. Iz njegovega bibliografskega seznama različnih slovenističnih del je razvidno, da je šele v času med vojnami prišlo v Italijo zaradi priključitve velikega dela slovenskega ozemlja do določenih premikov v zanimanju za Slovence, čeprav hkrati ne gre prezreti, da so bile tovrstne publikacije pogostoma fragmentarne in improvizirane. V tem smislu je dovolj zgovoren podatek, da italijanska slavistka vse do srede našega stoletja ni premogla širšega pregleda zgodovine slovenskega slovstva – če izvezamo kratek Maverjev oris v knjigi *Letterature Slave* in Trinkov prikaz v delu *Storia politica, letteraria ed artistica della Jugoslavia*. Toda dejstvo, da so bili slovenski avtorji pogostoma obravnavani v okviru jugoslovanskih ali slovanskih književnosti, ne da bi bila pri tem označena njihova etnična samobitnost, jasno kaže, da je v zavesti mnogih Italijanov še vedno živeła predstava o Slovencih kot narodnostno nesamosvojem ljudstvu, ki so ga označevali s splošnim izrazom »Slavi«. Zato zasluži toliko večjo pozornost obsežen, leta 1951 v Rimu objavljen izbor slovenske lirike Luigija Salvinija z nenavadnim, a pomenljivim naslovom *Sempreverde e rosmarino*.² Njegov pomen je tudi v tem, da vsebuje celovit pregled slovenske književnosti z orisom njenih najbolj plodnih obdobj.

Jasno je, da je tako enkratno delo zbudilo takoj ob izidu veliko pozornost slovenske pa tudi italijanske kritike in bralstva ter bilo deležno nekaterih strokovnih obravnav.³ Kljub temu se zdi primerno, da ga po tolikšni razdalji od njegovega izida vnovič osvetlimo in mu skušamo dodeliti mesto, ki mu v okviru italijanske slovenistike pripada.

Luigi Salvini, slavist, literarni zgodovinar in prevajalec iz številnih, ne samo

¹ E. Damiani, *Cultura slovena in Italia*, Slavistična revija, 1950, str. 458.

² L. Salvini, *Sempreverde e rosmarino*, Poeti sloveni moderni, Carlo Colombo, Roma 1951.

³ Prim.: S. Škerlj, *Salvinijeva italijanska antologija slovenskega pesništva, Zimzelen in rožmarin*, Naša sodobnost, 1952; A. Budal L. S., *Sempreverde e rosmarino*, Razgledi, 1951; L. Legiša je objavil več člankov v *Slovenskem poročevalcu* leta 1952 (št. 43, 44, 98); B. Borko, *Italijanska antologija slovenske lirike*, Nova obzorja, 1951; B. Borko, *Italijanski glasovi o slovenski poeziji*, Nova obzorja, 1952.

Glej tudi: M. Jevnikar, *Luigi Salvini, Ricerche slavistiche*, 1957; J. Peterlin, *Premagana preteklost in Dve srečnji s prof. Salviniem*, Mladika, Trst, 1957.

slovanskih jezikov, je dosegel cilj, ki si ga je začrtal mnogo prej: predstaviti italijanskim bralcem po več kot desetletnem prevajalskem delu – njegov prvi izbor slovenske poezije v italijanščini *Liriche slovene moderne*, ki ga je opremil Marko Župančič, pesnikov sin, je iz leta 1938 – kvaliteten prerez pesniškega ustvarjanja enega najmanjših slovanskih narodov, ki je prav v liriki dosegel visoko literarno kulturo. To predstavitev je, kot rečeno, osvetlil s svojim pogledom na zgodovino slovenske književnosti, pogledom, ki je zasnovan širše in zajema v obrisih celotno zgodovinsko, kulturno in duhovno pot slovenskega naroda od naselitve na današnjem ozemlju v 6. stoletju do sodobnosti. Avtor se pri tem ni omejil na že znana dognanja slovenske literarne znanosti, temveč jih je na več mestih dopolnil s svojimi opaznanji. Hkrati je skušal odgovoriti na vrsto vprašanj, ki so ga pri tej obravnavi vznemirjala kot Italijana in zahodnjaka. Posegel je v temelje dogajanja, zato ga v razpravi niso zanimali samo literarni, temveč tudi družbeni in širše kulturni pojavi, ki so na Slovenskem odločilno pogojevali literarno dejavnost. Ob preučevanju vsega tega se mu je oblikovala predstava o duhovnem obrazu slovenskega človeka, ki ga je začrtal že v naslovu svoje zbirke *Zimzelen in rožmarin*. Tu je videti, da se je kot dober poznavalec slovenske kulture oprl na globoko, v preteklosti zakoreninjeno folklorno simboliko. Z njo je želel opozoriti na temeljno tipološko črto slovenske zgodovine, ki se kaže v razpetosti med zimzelenom, simbolom uporništv, ter rožmarinom, znamenjem miroljubnega ustvarjalnega življenja na lastni zemlji. Rožmarin je pogosten emblema slovenske ljudske pesmi in opozarja na njen prvenstveno lirski značaj. Prav v tem pa se po Salviniju slovenska pesniška folklor opazno ločuje od srbske in hrvaške, ki sta po svojem ustroju predvsem epski.

Vzrok za pretežno neepski značaj slovenske ljudske pesmi, predvsem pa za slovensko literarno zamudništvo, je Salvini med drugim odkrival v podrejenem družbenem in zgodovinskem položaju slovenskega ljudstva vse od izgube samostojnosti v VIII. stoletju. Slovenci, meni, »niso imeli pravice izbirati svojih voditeljev iz lastnih vrst, niso smeli izdajati zakonov, dajali pa so človeški material, ki je služil drugim pri ustvarjanju slavne evropske zgodovine njihove dežele«. ⁴ In vendar se je kljub podložništvu vzdrževala med ljudstvom skrita skupnostna moč, ki je od časa do časa planila nepričakovano na dan. To se je zgodilo na primer v času kmečkih uporov v 16. stoletju in v dobi političnega in literarnega preporoda sredi 19. stoletja. S temi ugotovitvami je tesno povezal problem samega narodovega obstoja. Za italijanskega slavista so Slovenci pravi čudež stare Evrope. Že dejstvo, da so se kljub hudemu germanskemu in romanskemu pritisku ohranili na tako izpostavljenem prostoru, je po njegovih besedah bolj presenetljivo kot obstoj malih baltskih narodov, Litovcev in Letoncev. ⁵ Gradiva za taka opazanja ni črpal samo iz slovenske strokovne literature, ki jo navaja v bibliografiji, temveč tudi iz manj znanih virov. Da bi prikazal razmerje do slovenskega jezika nekaterih redkih, a izjemnih osebnosti iz preteklosti, je navedel primer Sigismunda Herbersteina, diplomata in svetovnega popotnika, avtorja knjige *Rerum Moscovitarum commentarii*, ki je ne brez ponosa poudaril, da mu poznavanje slovenskega jezika pomeni korist, čast in privilegij. Seveda so bili taki zgledi med tedanjim plemstvom bolj izjeme kot pravilo. Prav zato je Salvini omenil še drugega poznavalca naših krajev Paola Santonina, ki je v svojem *Itinerariju po Koroški, Štajerski in Kranjski (1485–1487)* zapisal, da »Incole et provinciales /.../ profitentur fere omnes slavum idioma. Pri tem je vredna pozornosti Santoninijeva pripomba na drugem mestu, kjer pravi, da je žena Her-

⁴ L. Salvini, *Sempreverde e rosmarino*, n.d., str. 8, 9.

⁵ Ibidem, str. 8.

mannusa de Ornech, očitno višjega stanu, govorila »*germanum quam sclabonicum ydioma*«. ⁶

Razumljivo je, da ni mogel mimo vloge, ki jo je pri razvoju slovenske književnosti imela italijanska. In to toliko bolj, ker je bil prepričan, da je slovenska literarna znanost pripisovala nasplošno premajhen pomen italijanskim duhovnim vplivom. Sledovi teh so se mu posebno živo kazali v nekaterih obdobjih slovenske zgodovine: tako na primer v času tesne povezanosti dela slovenskega ozemlja z oglejskim patriarhatom, v dobi protireformacije in baroka ter razsvetljenstva. Za kulturni razvoj Slovencev je bilo po njegovem blagodejno ravnanje med germanskim in romanskim vplivom, ki ga zasledimo vse od protireformacije dalje. Posebno plodno pa je bilo v začetku 19. stoletja, ko je prišlo do njunega svojevrstnega spoja. Salvini poudarja, da so se Slovenci prav po zaslugi nemške romantike odprli zgledu klasičnih romanskih književnosti, predvsem italijanske renesanse; tako je slovenskemu slovstvu v tem času uspelo doseči visoko evropsko raven. Kljub temu pa je pojav romantičnega pesnika Franceta Prešerna po njegovem skrivnosten ne samo v zgodovini slovenske, temveč tudi v zgodovini evropskih književnosti. Njegovi umetnosti je po Salvinijevih besedah manjkalo samo bolj znan jezik, da bi dosegla občudovanje Evrope. Po pesnikovi zaslugi je namreč slovenski jezik, ki je šele tedaj stopil na raven višjega literarnega ustvarjanja, postal umetniško dovršen. Zanimiva je na tem mestu tudi Salvinijeva primerjava slovenske kulture in jezika v prvi polovici 19. stoletja z drugimi jugoslovanskimi. Medtem ko so Srbi še vedno nihali med živim ljudskim jezikom narodne pesmi in umetnim in ko so Hrvati razpravljali, katerega od svojih dialektov izbrati za knjižni jezik, so doživljali Slovenci podoben razvoj kot mnogo stoletij pred njimi veliki narodi evropskega zahoda. ⁷ Spričo kultiviranosti in univerzalnosti Prešernovega pesništva je Salvini zagovarjal misel, da je morala obstajati na Slovenskem tudi v stoletjih pred njim sled žive pesniške tvornosti – tako je na primer že v skromnih protestantskih pesmaricah odkrival rahle vezi s pesnikom *Sonetnega venca*. Zato je na več mestih opozoril, da je ta problematika v slovenski literarni zgodovini še premalo raziskana.

Kot pozoren opazovalec razvojnih procesov slovenske književnosti je uvidel, da je obdobju intenzivnega razvoja, kakršen je značilen za romantiko, sledilo obdobje, ko je bila slovenska književnost usmerjena predvsem k utrjevanju narodne samobitnosti in obrambe zoper zunanjo ogroženost. Med pesniki tega časa izstopajo v Salvinijevem pregledu Fran Levstik, Simon Jenko, Simon Gregorčič in predvsem Anton Aškerc, ki naj bi bil v svoji epski poeziji dosegel največje evropske pesnike. Tako gledanje na avtorja *Balad in romanc* je z današnjega zornega kota seveda nesprijemljivo, razumljivejša pa je za starejšo literarno zgodovino, na katero se je naslanjal Salvini. Prav v Aškercem času je odkrival znotraj slovenske družbe napet dialog med laično in katoliško kulturo, dialog, ki je pustil odločilno sled v literarni zgodovini in ohranil svoje konfliktno obeležje vse do konca druge svetovne vojne. Iz slovenske literarne zgodovine je sprejel tudi misel, da je bila katoliška smer na Slovenskem v literarnih pogledih konservativnejša od liberalne in zato mestoma tudi zaviralna. ⁸

Na prelomu 19. in 20. stoletja se je uveljavilo novo literarno gibanje, moderna, znotraj katere je imela po Salviniju tudi na področju pripovedništva glavno mesto

⁶ Ibidem, str. 12, 10. Prim.: G. Valle, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487*, Citta del Vaticano, 1943, str. 266.

⁷ L. Salvini, *Sempreverde e rosmarino*, n. d., str. 38.

⁸ Ibidem, str. 62.

lirika. V moderni, ki se kljub odprtosti do tedanje evropske avantgarde ni odpovedala svojim vezem s folklorno tradicijo, je odkrival nenavadno bogat vzpon besedne umetnosti. In spet je bil pesnik tisti, poudarja Salvini, ki mu je uspelo – prvič po Prešernu – povzdigniti slovensko književnost na estetsko zahtevnejšo raven. Tako je med predstavniki novega literarnega gibanja, ki pa ni izdalo svojega programa, podobno kot Arturo Cronia v monografiji *Ottone Župančič* (1928), najvišje cenil pesnika *Dume*. Zaradi izjemnih jezikovnih in idejnih značilnosti je njegovo delo – kot piše v antologiji – »morda najdragocenejše, s čimer se lahko ponašajo južnoslovanske književnosti nasploh«.⁹

V kratkem, sklepnem prikazu najnovejšega pesništva na Slovenskem, ki ga je slogovno in idejno označil le v glavnih obrisih, je ob vrsti lirikov opozoril predvsem na Srečka Kosovela, Antona Vodnika in Alojza Gradnika, v katerem je odkrival velik čut za harmonično kompozicijo kot tudi sestavine italijanske besedne klasike. Pri Gradniku je po Salvinijevih besedah zaznal tisti mediteranski svet, ki je bil od nekdaj živo navzoč v slovenski književni kulturi.

Uvodnemu eseu sledi izbor slovenske poezije, v katerem je predstavljenih 32 pesnikov s 126 pesmimi. V recenziji antologije je Stanko Škerlj kmalu po njenem izidu poudaril, da izvira Salvinijevo zanimanje za Slovence predvsem iz literarnih pobud, iz estetskega doživljanja naše literature. »Pred Salvinijem zgodovinarjem – piše – je Salvini estetsko tankočuten uživalec in podoživljalec pesmi«.¹⁰ O utemeljenosti te trditve priča že samo dejstvo, da se italijanskemu slavistu ni zdelo potrebno vključiti pesništva iz obdobja razsvetljenstva, ko se je na Slovenskem prvič pojavila posvetna poezija, o kateri vemo, da je ostala pretežno v mejah folklorne in didaktike. Njegov namen je bil torej predstaviti predvsem tiste pesnike, ki so s svojo poezijo prestopili meje povprečja; to pa se je prvič zanesljivo zgodilo šele v obdobju romantike s Francetom Prešernom.

Ob njem je prav toliko prostora, celo eno pesem več, dodelil samo še Otonu Župančiču, ki ga je postavljaj nad vse druge slovenske umetnike besede. To je – kot lahko razberemo iz pisma Župančičeve nečakinje Salviniju z dne 5. 4. 1943 – pesnik sam komentiral takole: »Kar zadeva Prešerna in mene, se Salvini zelo moti. Pri vsakem tehtanju visoko skled'ca moja je zletela. Moje iskreno in pravilno mnenje je: Prešeren na eni strani – sam; na drugi strani pa vsi mi.«¹¹

Prav na pesnika *Dume* se je italijanski slavist leta 1943 obrnil s prošnjo, da bi mu svetoval, kaj naj prevede in česa ne. Ta podatek, ki ga zasledimo v istem pismu, še dodatno dokazuje, kako vestna in dolgotrajna je bila priprava na *Zimzelen in rožmarin*.¹² Kljub temu je zaradi pomanjkanja novejšega pesniškega gradiva – sam je nekje potožil, da ni imel na razpolago vseh zbirk, ki so izšle v zadnjih desetletjih – zelo opazno neravnovesje med pesništvom do moderne ter novejšo poezijo iz medvojnega in vojnega obdobja. Medtem ko zastopajo prvo skupino na Slovenskem že kanonizirani pesniki, ki jih je predstavil z večjim številom besedil (npr. Jenko, Gregorčič, Aškerc, Kette, Murn in seveda Župančič), pa izstopajo med številnimi liriki zadnjih treh desetletij le trije: Alojz Gradnik, Anton Vodnik in Srečko Kosovel. Pri prikazu novejšega pesništva se je naslonil na antologijo Antona Vodnika

⁹ Ibidem, str. 55.

¹⁰ S. Škerlj, *Salvinijeva italijanska antologija slovenskega pesništva*, n.d., str. 166.

¹¹ R. Vođeb, *Župančičeva pisma Salviniju*, Znamenja, 1978, str. 323.

¹² Župančičeva sorodnica Nada je sporočila Salviniju v italijanščini naslednje: »... 'Zio è entusiasta di ciò che fate, – sebbene dice letteralmente: In quanto a Prešeren e me, Salvini si sbaglia molto. A ogni pesare visoko moja skled'ca je zletela. Il mio sincero e giusto parere è: Prešeren da una parte – solo; dall'altra parte tutti noi. (Ibidem, str. 323).«

Sodobna slovenska lirika (1934), ki pa je bila v času, ko je pripravljajl svoj izbor, že nekoliko zastarela. Od tod tudi negotovost in ohlapnost pri izbiri novejših pesnikov. Salvinijev izbor vsekakor kaže, da je za vodilna imena slovenske poezije izbral Prešerna, Župančiča in Gradnika.

Na koncu naj se dotaknemo še enega osrednjih vprašanj, ki zadevajo Salvinijev način prevajanja, in sicer njegovo neupoštevanje rime. O tem je prvi spregovoril prav Župančič v pismu italijanskemu slavistu z dne 21.7.1943, kjer je izrazil mnenje, da je tak način prevajanja »gotovo v skladu z duhom italijanskega jezika in odkriva Vašim rojakom izvirnik lepše in popolneje, nego bi ga rima prevod.« Dobro se je zavedal, da je treba za prevode z rimami, kot sam piše »silne discipline, da se ne oddaljši preveč od prvotnega besedila in ne ukrešeš čisto po svoji poti«. ¹³ Na to Župančičevo trditev je Salvini odgovoril sam že prej, in sicer v knjigi *Poeti croati moderni* iz leta 1942. Tu je izjavil, da je pri prevajanju žrtvoval rimo zato, da bi ohranil osnovni »ton, ki se zdi tako bistven element poezije«. ¹⁴ Izhajal je torej iz prepričanja, da se zmogljivost prevajanja kaže predvsem v ritmu. Rima je namreč po njegovih besedah že od Leopardija dalje pri Italijanih izgubila tisto veljavo, ki jo je imela v prejšnjih obdobjih.

Iz tega je videti, da je v svoji prevodni strategiji dajal prednost komunikativnemu prevodu pred semantičnim, če uporabimo terminologijo P.Newmarka. ¹⁵ To pa z drugimi besedami pomeni, da si je prizadeval ustvariti prevod, ki bi bil čim bližji ciljnemu jeziku in njegovi pesniški kulturi.

Tak odklonilen odnos do rime pa seveda ni prepričal vseh ocenjevalcev njegovega dela. Med Slovenci je prav v zvezi z *Zimzelenom in rožmarinom* izrazil velike pomisleke I. Skušek v *Mladinski reviji*. ¹⁶ Podobno skeptičen do opuščanja rime v prevodu je bil italijanski slavist Enrico Damiani. Zanj je tak postopek z umetniškega stališča slabost, saj daje slovenski klasični poeziji prav rima posebno melodično učinkovitost. ¹⁷ Pri vsem tem ne gre prezreti, da so bili Salvinijevi prevodi napisani z namenom neposrednega poetičnega učinka, kar je prevajalcu *Zimzelena in rožmarina* mnogokrat tudi uspelo. Zato je pustil ob strani prioriteto izhodiščnega pesnikovega jezika in sloga ter besedila prilagajal svojemu času, lastni poetiki in recepciji italijanskega bralca.

Seveda se je v prevode vrinila pogostoma kaka napaka, na kar je Salvinija z vso obzirnostjo opozoril že Oton Župančič. Naj navedemo kot primer njegove besede iz že omenjenega pisma, kjer se je veselil skorajšnjega srečanja z italijanskim slavistom, ob tem pa še pripomnil: «... »Takrat bi Vas opozoril na nekatera mesta, kjer Vam ni bila vsebina docela jasna in bi jih kazalo približati originalu, ter Vam pokazal nekatere zanke slovenskega jezika, v katere se rad ujame tujec, tudi slavist. Take Scilice in Karibdice ima menda vsak jezik.« ¹⁸

Kljub takim in drugačnim odstopom od izvirnika ali napakam, ki so jih nekateri slovenski ocenjevalci vestno naštevati, lahko brez obotavljanja sklenemo, da antologija slovenske poezije *Zimzelen in rožmarin* do danes še ni bila presežena. Njen avtor pa se v odnosu do slovenske kulture in Slovencev nasploh ni izkazal samo kot uspešen prevajalec in tenkočuten ter pronicljiv literarni zgodovinar, ki je

¹³ Ibidem, str. 323.

¹⁴ Ibidem, str. 322.

¹⁵ L. Salvini, *Poeti croati moderni*, Milano, 1942, str. 6.

¹⁶ P. Newmark, *La traduzione: problemi e metodi*, Garzanti, Milano 1988, str. 51, 52.

¹⁷ I. Skušek, *Mladinska revija*, 1951, str.

¹⁸ B. Borko, *Italijanski glasovi o slovenski poeziji*, n. d., str. 382–387.

¹⁹ R. Vodeb, *Župančičeva pisma Salviniju*, n. d. str. 322.

želel opozoriti tuji svet na dragocenost in izvirnost slovenske književnosti, izkazal se je tudi kot človek, ki si v stiski vojnih let ni pomišljal priskočiti na pomoč prijatelju Župančiču in drugim slovenskim pisateljem. Zgovoren dokaz za to so naslednje Župančičeve besede: »Najprej prejmite še enkrat prisrčno zahvalo za vse, kar ste storili za moje otroke in za slovenske pisatelje, da ste jim olajšali usodo. Pokazali ste se nam v najhujših dneh res pravega in požrtvovalnega prijatelja, ki se nam je vsem globoko zapisal v srce.«¹⁹

Šlo je za priznanje, ki je tudi Salviniju, kot se je nekje izrazil, pomenilo njegovo življenjsko diplomo.

¹⁹ Ibidem, str. 322.